

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-615-7-2>

CONCEPTUAL AND LEGAL THINKING IN ANCIENT ROME: THE GENESIS OF THE SCIENTIFIC METHOD

ПОНЯТІЙНО-ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ У ДАВНЬОМУ РИМІ: СТАНОВЛЕННЯ НАУКОВОГО МЕТОДУ

Kucherenko D. S.

Legal Counsel

*PO «Zaporizhzhia regional center of
cultural development»
Zaporizhzhia, Ukraine*

Кучеренко Д. С.

*консультант з юридичних питань
ГО «Запорізький обласний центр
культурного розвитку «Парнас»
м. Запоріжжя, Україна*

У період від середини II до середини I ст. до н.е., під впливом проникнення грецької філософії та науки у римське правове мислення, провідні римські знавці права прагнуть узагальнити та раціонально осмислити зростаюче розмаїття юридичних казусів. Вони вважають *ius civile* незмінною але недостатньо чітко визначеною системою права, яку, за наявності відповідної підготовки, можливо виявити та викласти у завершеному вигляді – подібно до геометрії чи музики. Цицерон, обізнаний завдяки грецьким філософським студіям із стоїчною та перипатетичною традиціями діалектичного мислення, порівнює упорядкування права з упорядкуванням інших наук, складові яких раніше вже були визначені та систематизовані. «Адже неможливо звести щось до системи, якщо той, хто опановує певний предмет, не володіє тими переднауковими початками, на підставі яких лише й можна створити нову науку. ...Тому, було залучено зовнішнє знання з іншої царини, яку філософи вважають цілком і повністю своєю, – знання, покликане поєднати розрізнене та розділене, та визначеним способом зв'язати це за допомогою мислення» [1, с. 86]. Римські юристи ознайомлюються із діалектичним методом через заняття математикою, риторикою та граматику, оскільки в усіх цих галузях знань вони стикаються із необхідністю зведення великих обсягів матеріалу до системи.

На початку I ст. до н.е. Квінт Муцій Сцевола (140–82 до н.е.) здійснює спробу наукової систематизації *ius civile* шляхом опису та роз'яснення того, що фактично відбувається в юридичній процедурі. З одного боку він визначає її межі – виокремлює спільну для низки казусів істотну ознаку, яку фіксує у короткому і точному словесному описі, який називає *дефініцією* (лат. *definitio* – означення від *definire* – визначати межі). Наприклад, коли між двома сторонами виникає спір щодо володіння певною річчю, претор надає захист тій стороні, яка

фактично володіє нею, за умови, що вона не набула її від іншої сторони неправомірним способом, зокрема – шляхом примусу. У зв'язку з цим постає необхідність точного визначення змісту поняття *примус* (лат. *vis*). Квінт Муцій формулює наступну дефініцію: «Дія вважається вчиненою під примусом, якщо її було здійснено всупереч забороні...» [2, с. 961]. З іншого боку, – окреслює сферу дії наявних правових інститутів та вказує на їхні взаємозв'язки у загальних чітких положеннях, не прив'язаних до конкретних випадків. Так, Сцевола наводить два загальні принципи: «Те, що написано у заповіті так, що його неможливо зрозуміти, вважається таким, ніби взагалі не було написано. Жодна особа не може забезпечити вигоди іншій особі шляхом укладання угоди, встановлення умови або формального зобов'язання (стипуляції – Д. К.), якщо це безпосередньо не стосується її самої» [2, с. 961]. Подальшу наукову обробку правового матеріалу із застосуванням діалектичного методу здійснює Сервій Сульпіцій Руф (106–43 до н.е.). На Родосі він разом із Цицероном вивчає діалектику, а юриспруденцію опановує в учнів Сцеволи: початкову підготовку (лат. *institutio*) отримує у Луція Луцилія Бальба (II–I ст. до н.е.), ґрунтовну професійну підготовку (лат. *instructio*) – у Гая Аквілія Галла (116–44 до н.е.). У праці «Виправлені глави Сцеволи, або Примітки до Муція» він не погоджується з деякими дефініціями, запропонованими Сцеволою. «Квінт Муцій стверджує, що поняття *частина* (лат. *partis*) застосовується до речі у неподільному володінні, оскільки те, що перебуває у подільному володінні, становить не частину, а ціле. Сервій доволі витончено зауважує, що поняття *частина* (лат. *partis*) охоплює обидва випадки» [2, с. 935]. Сульпіцій Руф також намагається досягнути більш точного формулювання дефініцій як правових приписів. Про його внесок у зведення цивільного права до наукової системи Цицерон пише: «...*ius civile* широко застосовувалося як Сцеволою, так і багатьма іншими, але наукою воно стало лише в одного (у Сервія – Д. К.); він не досягнув би цього самою лише обізнаністю у праві, якби не опанував того методу, що навчає розподіляти загальне на частини, приховане – пояснювати через означення, неясне – роз'яснювати шляхом тлумачення, спершу помічати двозначності, потім – розрізняти їх, і, нарешті – володіти правилом, за допомогою якого визначати істинне й хибне, та встановлювати, що з яких передумов випливає, а що – ні. Адже цей метод – найвищий з усіх – немов осягав ті випадки, щодо яких інші відповідали суперечливо або діяли непослідовно» [3, с. 112].

У Римі із розвитком систематизації правових знань до рівня науки найавторитетніших знавців права, здатних до наукової інтерпретації правових установлень та творення нових юридичних правил, називають

юриспрудентами (лат. *iuris prudentes* – глибоко обізнані у праві). Німецький дослідник римського права Фріц Шульц (1879–1957) зауважує: «Саме тут, як ніде, натхненне прославлення діалектичного методу у Платона виявляється цілком виправданим: для римської юриспруденції він справді став вогнем Прометея» [4, с. 68]. Використання діалектичного методу юриспрудентом починається із поділу цілого на частини за певною ознакою (лат. *divisio*) – розділення загального правового явища (лат. *res iuridica universalis*) на роди (лат. *genera*). Далі встановлюються відмінності між частинами (лат. *differentiae*) – усередині кожного роду визначаються характерні ознаки для розмежування видів. У межах одного роду на основі виявлених істотних ознак розрізняються конкретні види (лат. *species*). Операції ділення за родами і видами є складовою діалектичного методу – вони слугують не формальній логіці, а живому осмисленню правових відносин. Потім за допомогою короткого формулювання фіксується зміст кожного правового поняття – йому дається *дефініція* (лат. *definitio*), що окреслює істотні риси роду або виду. Неясні та сумнівні моменти роз'яснюються та уточнюються за допомогою тлумачення (лат. *interpretatio*). У багатозначних термінах і неоднозначних ситуаціях виявляються двозначності (лат. *ambigua videre*), які потім розрізняються (лат. *ambigua distinguere*). Із узагальнення казусів виводяться загальні юридичні правила (лат. *regulae iuris*), що фіксують сталі правові істини і керують практикою застосування правових установлень. На завершальному етапі оцінюванням правильності суджень та встановленням логічного співвідношення між підставами й наслідками розмежується істинне та хибне (лат. *iudicium veri et falsi*).

За допомогою застосування діалектичного підходу до права римські юриспруденти створюють наукову систему правових понять. Вони не розрізняють правові дефініції та загальні юридичні правила, а розуміють їх як коротко сформульовані вихідні положення (принципи), які описують основи правопорядку. Так, британський правознавець Пітер Гонвілл Стайн (1926–2016) підкреслює: «Структура права юриспрудентів складалася з *дефініцій* у широкому значенні цього терміна, яке надавали йому самі юристи. ...Власне завдання вони вбачали у фіксації певних явищ. Вони не вважали, що встановлюють норми; їхні *дефініції* мали скоріше описовий, ніж нормативний характер. Проте у будь-якій сфері *дефініція*, яка визнавалася як точне відтворення явища, що підлягало опису, природно набула великого авторитету. ...Республіканські юристи конструювали свої дефініції шляхом узагальнення рішень, ухвалених їхніми попередниками. В окремих дефініціях сміливе формулювання призводило до високого ступеня абстракції, тоді як в інших зберігалися численні конкретні

риси, запозичені з матеріалу, на основі якого вони були створені. Наскільки взагалі юристи Республіки теоретично осмислювали цю діяльність, настільки вони вбачали свою роль у проголошенні вже чинного права та науковому визначенні його точних меж» [5, с. 47–48]. У римській юриспруденції, в якій теорія та практика перебувають у нерозривній єдності, Цицерон виокремлює суто теоретичний аспект застосування діалектичного методу до цивільного права: «...якщо спочатку поділити усе *ius civile* на роди, яких небагато; потім розподілити ці роди на певні частини; а після цього викласти сутність кожної з них через означення, то ми отримаємо досконалу науку цивільного права, більш велику та багату, ніж складну та незрозумілу» [1, с. 88]. Таким чином, римську науку права того часу більш правильно називати *діалектичною юриспруденцією*. «Вона, так би мовити, надавала римському розуму арену для діалектичної гімнастики. Водночас вона пояснює нам, чому у римлян не було філософії: уся їхня філософська схильність і обдарованість знайшла у ній своє задоволення та вихід. І тому буде цілком виправдано, якщо, звертаючись тепер до цієї науки, ми від самого початку охарактеризуємо її як той *духовний простір, визначений практичним спрямуванням римського народу, на якому філософський сенс і потяг римлян проявилися та розгорнулися, – коротко кажучи, як національно-римську філософію*» [6, с. 372].

Література:

1. Cicero M. T. De oratore. Über den Redner. *Lateinisch–deutsch*. Herausgegeben und übersetzt von Theodor Nüßlein, 2. Aufl. Artemis & Winkler, 2007, Düsseldorf / Zürich. 802 s. (Sammlung Tusculum).
2. Mommsen Th. (Hrsg.); Krueger P. (Mitarb.). Digesta Iustiniani Augusti. Bd. 2. Berolini: apud Weidmannos, 1870. 969 s.
3. Cicero M. T. Brutus. *Lateinisch–deutsch*. Herausgegeben und übersetzt von Bernhard Kytzler. 5. Aufl. Düsseldorf / Zürich: Artemis & Winkler, 2000. 366 s. (Sammlung Tusculum).
4. Schulz F. *History of Roman legal science*. Oxford: Clarendon Press, 1963. 358 pp.
5. Stein P. *Regulae Iuris: From Juristic Rules to Legal Maxims*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1966. 206 pp.
6. Jhering R. von. Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. T I. 2, Abt. 2. 2., verb. Aufl. Leipzig: Breitkopf und Härtel, 1869. 522 s.